

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Досліджено банківські кризи до 2008 р. та особливості антикризового регулювання банківської системи України. Розглянуто банківську кризу 2004 р. та основні фінансові інструменти антикризового управління банківською системою. Визначено причини та основні чинники прояву кризи 2008 р. в Україні. Наведено основні заходи, які НБУ застосовував для подолання кризових тенденцій.

Зроблено висновок про те, що антикризове управління в банківському секторі економіки має базуватися на забезпеченні двох основних умов, а саме: досягнення фінансової сталості функціонування банківських установ на певний визначений проміжок часу (тактичні цілі) та підтримання фінансової стабільності банківського сектору як якісної характеристики в довгостроковій перспективі (стратегічні цілі).

Ключові слова: банківська система, банківська криза, антикризове регулювання, кризові тенденції, фінансова сталість

Постановка проблеми. У розвитку національної економіки банківська система відіграє стратегічну роль. Тому банкрутство будь-якого банку для суб'єктів господарювання спричиняє негативні наслідки. Відповідно виявлення кризових явищ на ранніх етапах може допомогти Національному банку України виправити ситуацію шляхом прийняття відповідних рішень, застосування необхідних інструментів та відповідно знизити ризики для суб'єктів господарювання і уникнути системної кризи. А оскільки на сучасному етапі відбувається посилення процесів фінансової інтеграції, то підвищується ймовірність виникнення та поширення кризових явищ. Тому питання, які стосуються розроблення ефективних управлінських рішень та формування антикризового регулювання банківської системи, є актуальними на сучасному етапі.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблему банківських криз до 2008 р. та особливостей антикризового регулювання банківської системи України досліджували такі вчені, як: О.Б. Афанасьєва [3], М.М. Відякін [4], О.І. Кіреєв [5], В.В. Коваленко [6], І.Р. Крючкова [8], В.С. Сахаров [9], В.С. Будкін [9], С.А. Єрохін [9], І.П. Сениш [11], Н.М. Сушко [12], О.О. Шаповалов [13] ін. Однак досі багато проблем у цій сфері потребують об'єктивного дослідження, що й визначає актуальність дослідження.

Метою роботи є дослідження банківських криз до 2008 р. та особливостей антикризового регулювання банківської системи України.

Виклад основного матеріалу. Проблеми трансформаційного періоду після розпаду Радянського Союзу стали передумовами активного розвитку банківської системи України у 2000-х роках. На думку Н.М. Сушко [12], серед найважливіших проблем необхідно виокремити такі:

- значна державна монополізація банківської системи;
- закритість банківського сектору щодо доступу іноземного капіталу, яка змінилася в 1994-1995 рр., коли в Україні починають з'являтися банки з іноземним капіталом;
- велика кількість банкрутств банківських установ;
- значні інфляційні процеси (у середині 1990-х років індекс інфляції сягав більше 10 тис. %);
- невелика сума відшкодування фондом гарантування вкладів фізичних осіб, яка на початок 2000-х років становила 500 грн;

- Азійська криза 1997 р., яка настала в Україні 1998 р. і, зокрема, призвела до девальвації курсу національної грошової одиниці;
- банківська система України була не достатньо капіталізована і банки потребували додаткових вливань коштів від власників, інвесторів, кредиторів, держави та ін.

Розвиток економіки України на початку 2000-х років був поштовхом до розвитку банківської системи України. Для стабілізації ситуації на банківському ринку України в 2000-х роках вагомими були Укази Президента України "Про Комплексні заходи щодо оздоровлення банківської системи на 1999-2000 роки" та "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень".

Доцільно зазначити, що після подолання кризового періоду вже з 2000 р. розпочалося щорічне зростання валового внутрішнього продукту на 6,0 % у 2000 р., 9,2 % – у 2001 р., 4,1 % – у 2002 р., 8,5 % – у 2003 р. та на рекордних 12,0 % – у 2004 р. Паралельно відбувалося уповільнення інфляції від 25,8 % у 2000 р. до дефляції в 2002 р. в розмірі 0,6 %, проте з подальшим зростанням до 12,0 % у 2004 р. Відповідно розвиток економіки та нарощування виробничих потужностей призвели до постійного і стабільного зростання експорту товарів, зокрема: до зростання реальних доходів населення, до збільшення імпортних операцій. Такі макроекономічні показники не могли не вплинути на розвиток банківської системи України. На початку 2000-х років кількість банків скорочувалася і з 2001 р. була в межах 150-160 установ. У цей період частка іноземного капіталу в Україні була на рівні 13,7-11,3 %, зменшившись до 9,6 % у 2004 р.

Водночас, незважаючи на позитивну динаміку показників, станом на 2001 р. в діяльності банківської системи України були і проблемні питання. Варто погодитись з О.І. Кіреєвим [5], що до таких проблемних питань потрібно віднести:

- низький рівень капіталізації банків, який становив близько 3 % від валового внутрішнього продукту. Мінімальний розмір статутного капіталу не відповідав вимогам Закону України "Про банки і банківську діяльність". Такий рівень капіталу не міг забезпечити конкурентоспроможність українських банків на міжнародному ринку;
- недостатня активність банків щодо застосування процедур реорганізації банків шляхом їх злиття та об'єднання з метою зменшення кількості фінансово нестійких банків та відповідного збільшення рівня їх капіталізації;
- недостатня робота банків щодо поліпшення якості активів банків, підвищення їх рентабельності та прибутковості банківських операцій.

У майбутньому ці та інші причини будуть основними серед причин розвитку фінансово-економічної кризи 2008 р. в Україні. Водночас, цей же період початку 2000-х років характеризувався такими негативними тенденціями, як [10]: незначні темпи зниження процентних ставок за кредитами банків передусім у національній, а також в іноземній валюті; інфляція за січень-серпень 2004 р. становила 4,3 %.

Будь-яка криза, зокрема й банківська, завжди має багато причин, може виникати непередбачено і тривати протягом тривалого періоду часу. Також розвиток банківського сектору, як і будь-якої системи, пов'язаний із циклічністю процесів та повторюваністю банківських криз, які мають різну силу, проте завжди пов'язані із втратами як власників і клієнтів банків, так і держави, банківської

системи загалом. Якщо класифікувати банківські кризи, то залежно від їх масштабу та ступеня дестабілізуючого впливу на економіку можна виокремити такі її типи [6]: ті, які діють на макроекономічному рівні; поширюються на мікроекономічний рівень; характеризуються повномасштабною бюджетно-фінансовою дестабілізацією, яка призводить до високої інфляції та демонетизації економіки.

Що стосується банківської кризи 2004 р., то вона поєднувала у собі два перші зазначені типи. Серед причин цієї кризи необхідно також назвати: психологічні очікування, які стосувалися ситуації на грошовому та валютному ринку; випереджаючі темпи банківського кредитування над депозитними операціями впродовж 2000-2004 рр.; дефіцит ліквідності банків України на фоні зростання заощаджень населення, найвищих відсоткових ставок у Європі на той момент та незначній диверсифікації послуг банків; значні вилучення вкладів населенням із банків в останні три місяці 2004 р.; неплатоспроможність банків, пов'язана з втратою ліквідності та втрата довіри населенням до банків, на фоні політичної нестабільності; різка девальвація національної грошової одиниці України, конвертація в іноземну валюту та незасвоєні уроки кризи 1998 р.

Наприклад А. Яценюк [14] зазначив, що в кінці листопада 2004 р. "тільки з платіжних карток населення зняло 4,8 млрд грн, або 5,6 % грошей, які мали банки. З термінових депозитів за два останні дні листопада відтік склав 1,35 млрд грн. Крім цього, підприємства масово переводили кошти в готівку".

Водночас, основними фінансовими інструментами антикризового управління банківською системою є [7]: регулювання попиту та пропозиції грошей; збільшення та зменшення банківських резервів у центральному банку; процентна політика; капіталотворча діяльність центрального банку; кредитування банків та ін. Відповідно до Постанови Правління НБУ "Про тимчасові заходи щодо діяльності банків" [2], НБУ з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків визначив такі методи допомоги банкам:

- банкам надавався стабілізаційний кредит терміном до одного року;
- облігації внутрішньої державної позики, що випущені для погашення простроченої боргованості з податку на додану вартість, приймалися в забезпечення кредитів рефінансування в розмірі до 100 % від їх балансової вартості;
- з 30 листопада 2004 р. НБУ розміщував депозитні сертифікати за ставкою не нижче 15 % річних;
- заборона дострокової виплати коштів за депозитними договорами;
- обмеження щодо зняття готівки фізичними особами з банкоматів та зняття юридичними особами коштів з рахунків та ін.

Також додатково НБУ обмежив здійснення банками активних операцій та забезпечував постійний щоденний моніторинг за дотриманням банками встановлених обмежень.

Окремі заходи НБУ стосувалися і валютного ринку [9], а саме: "для недопущення девальвації обмінного курсу гривні та для запобігання масовим спекуляціям комерційних банків згідно з Постановою НБУ № 462 від 29 вересня 2004 р. НБУ розпочав продажу комерційним банкам готівкової валюти для подальшої реалізації її населенню, при цьому не давало змогу відхилення готівкового курсу від офіційного більше, ніж на 2 %. Усунення необхідності сплачувати 1,5 %-й збір до Пенсійного фонду та перекладання всіх витрат, пов'язаних

із ввозом до України готівкової валюти на Нацбанк (сплата комісій тощо), дозволило стабілізувати готівковий курс продажу валюти на рівні 5,4134 грн/дол. США". Але більшість антикризових постанов були скасовані НБУ у 2005 р. У 2006-2008 рр. розвиток банківської системи України продовжував демонструвати позитивні тенденції. До таких позитивних тенденцій потрібно віднести:

- кількість банків зростала від 165 у 2006 р. до 184 установ у 2009 р. Також зростала присутність іноземного капіталу: від 23 банківських установ до 53, а їхня частка в сукупному статутному капіталі банків зросла з 19,5 % по 36,7 %;
- активи банків за аналізований період також зростали. Позитивним є те, що проблемні кредити (прострочені та сумнівні) за цей період зростали не так активно;
- збільшились кошти фізичних та юридичних осіб на рахунках у банках.

Та, незважаючи на позитивні тенденції, які відбувалися тоді в Україні, розгорнулася найбільша на той момент фінансово-економічна криза. Варто погодитись з О. Шаповаловим [13], який зазначає, що: "основним чинником постійного зростання активів є перехід банків до активного кредитування населення за рахунок збільшення ліквідності банківської системи в період економічного зростання та зниження вартості грошей. Основними джерелами зростання пасивів стали збільшення заощаджень підприємств і населення. Крім цього, деякі установи отримали доступ до світових ринків капіталу. Якщо одна частина населення отримані під час економічного зростання доходи активно заощаджувала, то інша частина активно кредитувалася. І саме розгорнуте масове кредитування й призвело до настільки негативних наслідків для української банківської системи".

Доцільно зазначити і те, що причинами кризи в Україні були також: світова кон'юнктура; стрімка девальвація гривні; зростання проблемних кредитів – непогашення валютних кредитів клієнтами; розрахунки за євробонди українських банків; великі обсяги розрахунків за постачання газу Росії в доларах США.

Отож, серед основних чинників прояву кризи 2008 р. в Україні потрібно виділити такі:

- з квітня-травня 2008 р. банки зіткнулися з нестачею ліквідності [8]: "У квітні НБУ провів політику ревальвації гривні. Курс долара США почав різко знижуватись, втратив 0,2 грн і досяг позначки 4,85 за курсом НБУ. При цьому дефіцит виник як на гривневій, так і на доларовій ресурси. Українські банки практично припинили кредитування і збільшили відсоткові ставки за депозитами;
- з метою диверсифікації джерел фінансування українські банки з кожним роком застосовували дедалі більше нових інструментів. Наприклад М.М. Відякін [4] зазначає, що "у 2004-2006 рр. українські банки залучили значні обсяги інвестицій через випуски єврооблігацій та залучення синдикуваного кредитування".

Основні заходи, які НБУ застосовував для подолання кризових тенденцій, такі:

- операційні інструменти шляхом удосконалення внутрішнього моніторингу структури активів та зобов'язань банківських установ як чинника запоруки безпеки клієнтської бази та стабільності функціонування реального сектору економіки;
- призупинення будь-якої діяльності, що завдає шкоди банку;
- структурні інструменти, спрямовані на оптимізацію внутрішньої та зовнішньої структури фінансово-кредитних установ як основних учасників фінансового сектору, що мають безпосередній вплив на рівень його стійкості та надійності;
- попереднє узгодження з органами банківського нагляду будь-яких значних витрат капіталу, матеріальних зобов'язань чи умовних зобов'язань;

- виконання вимог Базельського комітету щодо капіталу;
- фінансові інструменти грошово-кредитного регулювання, спрямовані на підвищення ефективності монетарної політики в державі;
- посилення у банках систем внутрішнього контролю та управління ризиками;
- створення системи управління проблемними активами.

Деякі вчені одними з основних напрямів антикризового управління в банківських установах України у період світової фінансової кризи виділяють інструменти превентивного антикризового менеджменту, а саме:

- реструктуризація зовнішньої заборгованості;
- проведення рекапіталізації вітчизняних банків;
- антикризове управління депозитними банківськими продуктами;
- реструктуризація проблемних кредитів;
- впровадження програми зменшення витрат та ін. [3].

Отже, антикризове управління в банківському секторі економіки має базуватися на забезпеченні таких двох основних умов, а саме:

- досягнення фінансової сталості функціонування банківських установ на певний визначений проміжок часу (тактичні цілі);
- підтримання фінансової стабільності банківського сектору як якісної характеристики в довгостроковій перспективі (стратегічні цілі).

Висновки. Отже, розвиток банківської системи України тісно пов'язаний із загальноекономічними проблемами держави, соціальними, політичними та демографічними процесами, які відбувалися впродовж її існування. У період 1991-2008 рр. банківська система пережила декілька дрібних та дві великі кризи. Основні заходи щодо порятунку банків здійснювалися НБУ. Що стосується комплексного підходу до забезпечення фінансової сталості банківського сектору в системі антикризового управління, то він повинен відповідати таким вимогам, як: оцінка можливості протистояти банківським кризам; визначення вектора спрямування основних орієнтирів розвитку банківського сектору; проведення регулярного моніторингу стану безпеки банківського сектору економіки за допомогою системи індикаторів.

Література

1. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р., № 615/98. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.
2. Про тимчасові заходи щодо діяльності банків: Постанови Правління НБУ від 30 листопада 2004 р., № 576. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0576500-04>.
3. Афанасьєва О.Б. Особливості антикризового управління в банках України / О.Б. Афанасьєва. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1393/1/Afanasyeva_01.pdf.
4. Відякін М.М. Використання програм середньострокових евронт українськими банками / М.М. Відякін // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 травня 2008 р.). – Суми : Вид-во УкрАБС НБ України. – 2008. – С. 62-63.
5. Кірсєв О.І. Сучасний стан банківської системи та основні завдання служби банківського нагляду / О.І. Кірсєв // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во УкрАБС НБ України. – 2002. – Т. 5. – С. 12-16.
6. Коваленко В.В. Банківська криза та інструменти антикризового управління / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, О.В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. журнал. – 2009. – № 2 (92). – С. 144-150.

7. Коваленко В.В. Інструменти державного антикризового управління в банківському секторі / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи : зб. наук. праць. – 2006. – № 2. – С. 8-14.

8. Крючкова І.Р. Сучасний стан та шляхи подолання банківської кризи в Україні / І.Р. Крючкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во УкрАБС НБ України. – 2009. – Т. 24. – С. 205-210.

9. Сахаров В.Є. Міжнародна економіка : навч. посібн. / В.Є. Сахаров, В.С. Будкін, С.А. Єрохін та ін.; Нац. акад. упр. – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.]. – К. : Вид-во "ІнЮре", 2008. – 432 с.

10. Основні засади грошово-кредитної політики // Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=60522.

11. Сениш І.П. Фінансова нестабільність в Україні: причини та шляхи мінімізації / І.П. Сениш // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 травня 2009 р.). – У 2-ох т. – Суми : Вид-во УкрАБС НБ України. – 2009. – Т. 1. – С. 88-89.

12. Сушко Н.М. Банківська система в сучасній парадигмі вітчизняного розвитку / Н.М. Сушко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во УкрАБС НБ України. – 2002. – Т. 5. – С. 109-113.

13. Шаповалов О.О. Передумови й особливості прояву сучасної фінансової кризи / О.О. Шаповалов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во УкрАБС НБ України. – 2009. – Вип. 27. – С. 284-293.

14. Яценюк А. Банківська тасмниця часів "Помаранчевої революції" / А. Яценюк. – К. : Вид-во ТОВ "НВП Поліграфсервіс". – 2008. – 270 с.

Буряк О.П. Особенности антикризисной регуляции банковской системы Украины

Исследованы банковские кризисы до 2008 г. и особенности антикризисной регуляции банковской системы Украины. Рассмотрен банковский кризис в 2004 г. и основные финансовые инструменты антикризисного управления банковской системой. Определены причины и основные факторы проявления кризиса в 2008 г. в Украине. Приведены основные мероприятия, какие НБУ применял для преодоления кризисных тенденций. Сделан вывод о том, что антикризисное управление в банковском секторе экономики должно базироваться на обеспечении двух основных условий, а именно: достижение финансовой стойкости функционирования банковских учреждений на определенный промежуток времени (тактические цели) и поддержания финансовой стабильности банковского сектора как качественной характеристики в долгосрочной перспективе (стратегические цели).

Ключевые слова: банковская система, банковский кризис, антикризисная регуляция, кризисные тенденции, финансовая стойкость.

Buryak O.P. Features Anti-Crisis Management of the Banking System of Ukraine

Banking crisis by 2008 and some crisis management features of the banking system of Ukraine are studied. A banking crisis of 2004 and main financial instruments of crisis management of banking system are considered. Causes and the main factors of the crisis in 2008 in Ukraine are identified. Some basic measures, that the National Bank of Ukraine applied to overcome the crisis tendencies, are described. It is concluded that the crisis management in the banking sector should be based on providing two basic conditions, namely: achieving financial sustainability in functioning institutions on a specified time period (tactical objectives) and maintaining the financial stability of the banking sector as quality characteristics in the long term perspective (strategic goals).

Key words: banking system, banking crisis, crisis management, crisis tendencies, financial sustainability.